

ЉУДСКО РЕБРО КАО ПРИВЕЗАК НА НЕКРОПОЛИ РАНОГ БРОНЗАНОГ ДОБА У МОКРИНУ

Софија Стефановић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Апстракт: Некропола раног бронзаног доба у Мокрину припада моришкој култури, и на њој је истражено 312 гробова, углавном инхумираних покојника. У гробу 180, који је припадао жени старој око 40–50 година, поред „специјалне оџрлице” пронађене иза пошљика и кукова, нађена је у пределу стомака ниска коју су чинили привесци и перлице од животињских костију. Један од привезака на нисци био је направљен од људске кости, и то од првог људског ребра. Употреба људских костију као материјала од којег се праве привесци, репикоси је не само када је у питању европска праисторија већ и целокупна човекова култура. Одређене специфичности у погробном нормативу, „специјална оџрлица”, као и ниска са људским ребром, могли би да указују на посебан положај покојнице у овој заједници.

Кључне речи: Мокрин, моришка култура, људско ребро, „специјална оџрлица”, рано бронзано доба.

Регион у којем се простирала моришка култура ограничен је сливом реке Кереш на северу, реком Тисом на западу, рекама Златицом и Галацком на југу, а њена највећа концентрација је у подручју ушћа река Тисе и Мориша. Када је у питању хронологија, апсолутни C^{14} датуми, и за моришку, али и за друге културе раног бронзаног доба у региону источног Карпатског басена, показали су да су оне значајно старије од онога што се традиционално мислило (Fogelbacher 1993). За сада, за моришку културу постоји серија од 24 датума, 11 из насеља Кларафалва-Хајдова и 7 из насеља Кисзомбор-Уј Елет, оба у Мађарској, и 6 датума из гробова у Мокрину (O'Shea 1991; *idem* 1996). Ови датуми указују на веома рани почетак моришке културе, око 2700. г. п. н. е., док највећи број датума припада периоду око 2000. г. п. н. е., што је вероватно и период њеног процвата. Касна фаза моришке културе креће се од око 1700. г. п. н. е. до око 1500. г. п. н. е. Шест апсолутних датума са Мокрина указује на распон употребе некрополе у периоду између 2100–1800. г. п. н. е., дакле око 300 година (O'Shea 1996: 58). Микрорегион у којем се налази Мокрин је северни Банат, који представља најнижи део Панонског

басена и испресецан је Тисом и Дунавом, као главним панонским рекама (Вукиров 1961). Мокрин лежи на простору између река Тисе на западу, Мориша на северу, старог бегејског канала на југу и румунске границе на југоистоку. Први налази са Мокрина потичу из 1880–1885, када је инжењер В. Маргита током прокопавања канала Ђукошин открио одређени број предмета из бронзаног доба. Систематска истраживања некрополе у Мокрину започела су 1953. и са одређеним прекидима трајала су до 1969, под руководством М. Гирића.¹ Истражено је укупно 312 гробова, с тим што је у северном и североисточном, у источном делу центра и у југоисточном делу некрополе, остало неистражено око 50–100 гробова (Гигић 1971). На основу гробних прилога, понајвише засновано на керамици и металним налазима, процењено је да је мокринска некропола била коришћена током прве половине моришке културе (али ипак не у њеним најранијим фазама) и да је престала да буде у употреби почетком средњем бронзаном добом фазе моришке културе (O’Shea 1996: 58). Извршене су антрополошке анализе људских скелетних остатака са мокринске некрополе (Farkas i Lipták 1971; Rega 1989; *idem* 1995), анализа животињских костију (Bököny 1972), као и детаљна анализа социјалне структуре Мокрина и читаве моришке културе (O’Shea 1996).

У овом раду приказан је налаз ниске² (т. I/1) из гроба 180 на Мокрину (т. I/2), у којем је била сахрањена жена стара између 40 и 50 година. Оно што издваја овај налаз, не само када је у питању моришка култура већ и целокупна европска праисторија, јесте то што се осим привезака и перлица од животињских костију на нисци налази и перфорисано прво људско ребро. Употреба животињских костију у изради предмета за украшавање заиста је широка у човековој целокупној култури. Али, веома је ретко да се и људске кости употребљавају у изради накита, и то је оно што заиста издваја овај налаз са Мокрина и отвара питања о могућим узроцима због којих је људско ребро постало део украса.

Мокринска погребна диференцијација

Оно што археолошки откривамо унутар гроба је само последњи корак у читавом процесу који је почео непосредно пре или у време

¹ Од свих моришких некропола, Мокрин је и најпрецизније ископан и најдетаљније публикован. Осим плана дистрибуције гробова, описа гробних рака, детаљно су публиковани положај тела и распоред гробних прилога. Значајно је нагласити да је теренска документација изузетно детаљна и систематична и да највећи број података који не постоји у публикацији може бити добијен из ње. Колегама из Народног музеја у Кикинди, С. Војводићу и Л. Милашиновић, захваљујем се на целокупној помоћи током мојих истраживања у Кикинди, као и на дозволи за употребу теренске документације. Велику захвалност дугујем М. Гирићу, због свих корисних и инспиративних разговора о археологији Баната.

² Стари инвентарски број 12770, а нови, након реинвентара је А’ 1103, Народни музеј, Кикинда

нечије смрти, и тај процес укључује припремање тела за погребно излагање, као и бројне друге могуће активности којима се указује на друштвене везе и позицију покојника унутар заједнице (O'Shea 1996: 139). Управо због тога, припремање тела и погребни третман могу имати значајну улогу у анализи погребних разлика. Свакако, разлике у погребном третману, односно разлике у напорима уложеним у погребни третман могу указивати и на социјалне и на биолошке разлике међу људима.

У анализи погребног третмана у оквиру моришке културе, О'Шеа је пошао од тога да је погребни третман унутар заједнице нормативан и да он заправо установљава основни низ активности које представљају „исправан” третман покојника. Управо због тога, све девијације од нормативног третмана могу да послуже за издвајање оних индивидуа које се у неком смислу не уклапају у дефиницију „члан заједнице”. „Неуклопљене” индивидуе могу бити новорођенчад и деца која још немају социјални статус, али и одрасле особе које су из неког разлога социјално неприхватљиве и добијају неодговарајући погребни третман.

У моришкој култури, један од погребних норматива је оријентација тела. Оријентација је зависила од пола: жене су биле оријентисане југ-север (глава на југу), а мушкарци север-југ (глава на северу). Оса север-југ или југ-север оријентације у огромном проценту је поштована на свим моришким некрополама, осим на Сентивану (O'Shea 1996: 150). Али, постоје случајеви и на Мокрину када оријентација није поштована, односно када су индивидуе сахрањене супротно погребном нормативу за оријентацију. Ипак, индивидуа о којој је реч у овом раду сахрањена је у складу са погребним нормативом за женски пол, односно, оријентисана је југ-север.

Када се ради о положају тела као погребном нормативу, иако је згрчени положај, на десном боку за жене и на левом за мушкарце, присутан на већини мокринских гробова, много је гробова који се не уклапају, или се не уклапају у потпуности, у овај норматив. Када је у питању жена из гроба 180, по положају тела, згрченом и на десном боку, она поштује стандардни погребни норматив за положај тела код жена. Дакле, може се рећи да су моришки погребни нормативи, оријентација и положај тела, поштовани у случају жене из гроба 180.

Ипак, одређени детаљи указују на специфичности када је у питању положај у којем је сахрањена. Њене руке су савијене у лактовима и изузетно је занимљиво то што је десна шака положена преко доњег дела лица (т. I/2). То је свакако положај у који се неко морао додатно побринути да стави њену шаку након смрти. Осим овог ваннормативног положаја шаке, о специфичности ове жене у погребном третману, а самим тим вероватно и за живота, могла би да сведочи и трепанација лобање. Наиме, по свим карактеристикама трепанационог отвора, пре би се могло рећи да се ради о постморталном оштећењу лобање, а не о

хируршком захвату. На њеној лобањи, са леве стране чеоне кости, налази се озледа приближно јајастог облика. Рез је искошен, повреда није зарасла, сунђераста коштана маса може се одлично видети (Farkas i Lipták 1971). Дужина озледе са спољашње површине лобање је 40 mm, а са унутрашње 33 mm, док је њена највећа ширина са спољашње стране 26 mm, а са унутрашње 22 mm. С обзиром на то да процес срастања није започео, у случају да се ипак ради о класичној трепанацији, ова жена није преживела тај хируршки захват. Дакле, иако по положају и оријентацији, жена из гроба 180 може да се посматра као индивидуа сахрањена по моришким погребним нормативима, специфичан положај шаке, као и евентуално постмортално оштећивање лобање, могли би да указују на одређене специфичности у њеном погребном третману.

Док оријентација, положај и третман тела имају снажну нормативну компоненту, гробни прилози омогућавају разликовање међу индивидуама и различитим статусима које су имале (O'Shea 1996: 187). Наравно, ми никада не можемо бити сигурни у којој је мери неки предмет био значајан у свом оригиналном културном контексту и, у том смислу, истраживач сам опредељује могућа значења предмета, у овом случају гробних прилога. Свакако да су ограничења бројна, али не постоји методолошка процедура за њихово превазилажење.

Када је у питању категоризација гробних прилога моришке културе и опредељивање њиховог културног значења, анализа коју је извршио О'Шеа (O'Shea 1996) за сада је једина која постоји; он је гробне прилоге моришких некропола поделио по различитим нивоима њиховог могућег културног значења, а као главне социјалне маркере издвојио је пет категорија за које сматра да означавају квалитативне дистинкције у погребном програму на моришким некрополама: оружје (бодежи и секире) и украси за главу за мушкарце и украси за главу, специјалне огрлице и коштане игле за жене. Сви ови гробни прилози деле низове карактеристика и изгледа да су били наследно преношени. Дакле, уколико би ове предмете прихватили као артефакте који означавају квалитативне дистинкције у погребном третману, могли бисмо индивидуе са њима сахрањене посматрати као особе са највишим статусом у оквиру моришке заједнице. Од ових главних социјалних маркера, код жене сахрањене у гробу 180 појављује се специјална огрлица, што би могао да буде индикатор њеног вишег статуса.

Специјалне огрлице³ су украси сачињени од различитих елемената и постављени поред покојника. Њихов положај, тј. то што нису ношене, већ су увек само прилагане покојнику јасно их разликује од огрлица

³ Енг. термин *sash* подразумева неку врсту инсигније/одличја, претежно је у питању појас, пџас, лента, ешарпа, гајка и сл., која се најчешће носи ради визуелне назнаке статуса/ранга.

(с обзиром на то да се ради о огрлицама које се разликују од других огрлица у моришкој култури, овде су преведене термином „специјалне огрлице“). Иако су њихови композитни елементи веома разноврсни (коштане, каолинске и фајансне перле, шкољке *Columbella* и *Dentalium*) на мокринским специјалним огрлицама увек су присутни и животињски канини. Од 43 специјалне огрлице на четири моришке некрополе, 13 је на Мокрину (гробови: 56, 58, 104, 108, 137, 161, 170, 180, 228, 235, 245, 247 и 302). На Мокрину су оне пронађене искључиво у гробовима жена и ни у једном случају нису биле ношене, већ су само приложене покојницама (Stefanović, in press).

Специјалну огрлицу жене из гроба 180, која је пронађена иза потиљка и кукова, чинила су 62 каолинска зрна звездастог облика, 2 перфорирана зуба јелена и 4 зуба дивље свиње, 4 зрна љуштуре пуџа *Dentalium*, 28 канина пса и лисице и једна равна кост (Girić 1971: 125). Присуство великог броја животињских канина констатовано је на свим моришким специјалним огрлицама. Будући да до сада у археолошкој литератури феномен појављивања животињских канина као композитних делова накита није разматран, једини начин да се покуша са разумевањем њиховог присуства јесте посматрање етнолошких примера. Етнолошка истраживања у деловима Африке и Јужне Америке показала су да су огрлице са канинима носили поглавице и краљеви, али и њихови мушки и женски наследници (Pickenpaugh 1997). Етнолози сматрају да канини представљају моћ животиње јер се најпре они користе да би се убила ловина и да би аналогно томе канини могли да симболизују моћ особе која их носи. Прилике у којима су овакве огрлице ношене су само оне формалног карактера – религиозне церемоније, званични приједи или посете и сл. Због тога огрлице са канинима могу да се разумеју и као нека врста инсигније, а не само као накит. Управо то што су специјалне огрлице у моришким гробовима увек пронађене у положају који указује на то да нису ношене као накит, већ само приложене покојнику, могао би да буде индикатор да се ради о некој врсти инсигнија. Моришке специјалне огрлице могле су представљати визуелни симбол моћи онога који их носи или се са њима сахрањује. Истовремено, оне су могле бити коришћене када је индивидуа учествовала у неким за заједницу важним религијским или другим церемонијама.

Због свега наведеног, налаз специјалне огрлице у гробу 180 могао би да представља индикатор вишег статуса ове жене у мокринској заједници. Наравно, не можемо бити сигурни да ли специјална огрлица говори о њеном вишем статусу у моришком друштву или можда само о њеној повезаности са неким ко је тај статус имао и омогућио да и она буде сахрањена са специјалном огрлицом. Ипак, чињеница да је само 13 жена на Мокрину сахрањено са специјалним огрлицама могла би да буде показатељ да је и жена сахрањена у гробу 180 била у групи оних које су

имале значајнији статус у мокринској заједници. Такође, могло би се претпоставити да је она можда узимала учешће у одређеним за друштво значајним церемонијама.

Ниска са њрвим људским ребром

Оно што у потпуности издваја ову жену од свих осталих индивидуа сахрањених на Мокрину јесте ниска у пределу стомака. Наиме, у пределу стомака, откривена је ниска која се састоји од око 90 цилиндричних коштаних перли (на т. I/1 приказане су само целе перле, док је остатак ниске фрагментован),⁴ израђених од кости јелена, три троугаоне језичне кости говечета са пробушеним угловима и шест цевастих костију са паралелним попречним урезима од тибије овце или козе (Girić 1971: 126). Поред ових привезака у првобитној анализи, присутно ребро је идентификовано као „једно криво ребро пробушено на слободном крају”. Управо је за то ребро утврђено да се ради о људском ребру, прецизније о првом људском ребру. О томе да је ребро чинило конструктивни елемент ниске, недвосмислено сведочи перфорација на његовом стерналном крајку. По положају у којем је ниска откривена, највероватније је и она, као и специјална огрлица, била само приложена покојници. Ипак, ово не може да се каже са потпуном сигурношћу јер се можда радило о нисци која је била закачена око појаса. У случају да је само приложена приликом сахране, могло би се рећи исто што и за специјалну огрлицу – да она није била део накита, већ да је можда ношена само у одређеним приликама. Уколико је ниска представљала украс за појас и била ношена, овакав начин украшавања био би јединствен случај у моришкој култури.

ДИСКУСИЈА

Прво људско ребро са перфорацијом које је служило као привезак јединствен је налаз не само када је у питању моришка култура већ и европска праисторија уопште. То што је ребро чинило конструктивни елемент ниске жене из гроба 180 отвара најмање два питања. Прво, да ли је онај ко је правио ниску знао да се ради о људској кости?

Када су у питању огрлице на Мокрину, као уопште и све оно што се тиче украшавања, постоји велика брижљивост у изради, без обзира на то да ли се ради о металним или коштаним украсима. На огрлицама, склад у изради који показују присутни привесци мислим да говори о томе да се

⁴ На слици дајемо једну од могућих реконструкција сегмента од 34 перле, укупне дужине од око 45 cm.

ни ово ребро није нашло случајно на нисци и да је и онај ко је направио ову огрлицу био свестан да је ребро припадало човеку. Уколико је то заиста случај, можда можемо претпоставити да ово ребро није било случајно изабрано од било којег покојника, већ највероватније од неког сасвим свесно изабраног. Уколико је изабран сасвим конкретан покојник, можда можемо претпоставити да је он био у породичној или некој другој вези са женом из гроба 180.

Уколико ребро није случајно доспело на ниску, поставља се питање значења ношења (или прилагања покојници током сахрањивања) овог артефакта, на које је веома тешко одговорити, пошто су аналогije малобројне. Употреба људских костију као сировине ретка је или чак табуисана у многим културама.⁵ То што су овакви налази усамљени у европској праисторији, чини их нарочито драгоценим, посебно у светлу могућности да укажу на специфичност особе која је имала право (обавезу?) да носи украсе од ове врсте материјала.

Када је у питању жена сахрањена у гробу 180, присуство специјалне огрлице већ је указало на њен могући виши статус у моришкој заједници. На одређене специфичности у погребном нормативу, када је она у питању, указује положај шаке, али и могуће постмортално отварање њене лобање. Чињеница да је поред свега тога сахрањена и са ниском на којој је и људско ребро, могла би заиста да говори о њеном специфичном положају у овој заједници, односно, можда о томе да је имала одређено место у религијском и ритуалном животу, уколико ниску са људским ребром посматрамо као могући део неке „ритуалне опреме”.

Иако се ради о јединственом налазу, оно на шта је неопходно указати јесте да, пошто стручњаци за физичку антропологију, осим људских остеолошких остатака, у већини случајева ретко долазе у додир са осталим археолошким материјалом, није немогуће да људске кости можда чине конструктивне елементе појединих артефаката и на неким другим локалитетима, али да до сада, напосто, нису као такве идентификоване.

⁵ То није случај у свим културама, те је нпр. за будисте на Тибету употреба људских костију сасвим уобичајена (MacGregor 1985; Hodges 1989). Познато је да они од људске лобање праве посуде из којих се пије, а од људских костију су начињене и перле за неку врсту „бројаница”; перлице се понекад каче и на одећу која се користи у одређеним обредима (Estournel 1992). Ови предмети имају спиритуално значење и за оне који их праве и за оне који их користе. Углавном се употребљавају током одређених ритуала или током молитве будистичких свештеника.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bököny, S.
1972 Životinjski ostaci iz grobova nekropole bronzanog doba u Mokrinu. Str. 91–96 u *Mokrin II: nekropola ranog bronzanog doba*, ur. S. Foltiny. Dissertationes et monographie XII. Washington, Kikinda i Beograd: Smithsonian Institution, Narodni muzej i Arheološko društvo Jugoslavije.
- Bukurov, B.
1961 Geomorfološke prilike severnog Banata. *Glasnik Srpskog geografskog društva* 41/1: 52–67.
- Estournel, J.
1992 Rus-pa'i-rgyan: parures tibétaines en os humain. *La revue de l'Institut National d'Histoire de l'Art* 20: 39–49.
- Farkas, Gy., i Lipták, P.
1971 Antropološko istraživanje nekropole u Mokrinu iz ranog bronzanog doba. Str. 239–271 u M. Girić, *Mokrin: nekropola ranog bronzanog doba*. Dissertationes et monographie XI. Washington, Kikinda i Beograd: Smithsonian Institution, Narodni muzej i Arheološko društvo Jugoslavije.
- Forenbaheer, S.
1993 Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age. *Antiquity* 67: 218–256.
- Girić, M.
1971 *Mokrin: nekropola ranog bronzanog doba*. Dissertationes et monographie XI. Washington, Kikinda i Beograd: Smithsonian Institution, Narodni muzej i Arheološko društvo Jugoslavije.
- Hodges, H.
1989 *Artifacts: An Introduction to Early Materials and Technology*. London: Duckworth.
- MacGregor, A.
1985 *Bone, Antler, Ivory, and Horn: The Technology of Skeletal Materials since the Roman Period*. London: Barnes and Noble.
- O'Shea, J.
1991 A radiocarbon-based chronology for the Maros Group of southeast Hungary. *Antiquity* 65: 97–102.
1996 *Villagers of the Maros: A Portrait of an Early Bronze Age Society*. New York and London: Plenum Publishing Corporation.
- Pickenpaugh, T.
1997 Symbols of Rank, Leadership, and Power in Traditional Cultures. *International Journal of Osteoarchaeology* 7: 525–541.
- Rega, E.
1989 *A bioarchaeological examination of the skeletal series from two Bronze Age mortuary sites in southeastern Hungary*. M. A. Thesis, University of Chicago.
1995 *Biological correlates of social structure in the Early Bronze age cemetery at Mokrin*. Ph.D. Dissertation, University of Chicago.
- Stefanović, S.
in press Animal canines as possible symbol of rank in Early Bronze Age Mokrin. In *Structural and Semiotic Investigations in Archaeology*, ed. A. V. Yevlevsky. Donetsk: Donetsk University Press.

SOFIJA STEFANOVIĆ

HUMAN RIB AS A PENDANT
AT THE EARLY BRONZE AGE NECROPOLIS IN MOKRIN

Summary

The necropolis in Mokrin (north-eastern Serbia) belongs to the Early Bronze Age Maros culture. The culture was located in the eastern Carpathian basin and includes south eastern Hungary, northern Serbia and western Romania. The region of Maros culture is restricted by the Koros drainage to the north, by the Tisa river to the west and by the rivers Zlatica and Galacka to the south. It is mainly concentrated at the mouths of the Tisa and Maros rivers. Up to now 24 AMS dates indicate that the culture emerged in approximately 2700 calBC, with the majority of dates around 2000 calBC, which was also the time at which it peaked. Absolute dates show that the end of Maros culture came between 1700 and 1500 B.C. At Mokrin, about 300 individuals were buried, mainly in flexed position. Six absolute dates from Mokrin show the dates between 2100 and 1800 calBC. Grave 180 from Mokrin (pl. I/2) is that of a female, 40–50 years old. By the abdominal part of her skeleton a string of beads and pendants was found. The string consists of around 90 cylindrical beads made of deer bones and sheep and goat tibia, three triangular bovine tongue bones with perforated corners and six tubular bones with parallel transverse incisions made of sheep tibia (part of the string is shown in pl. I/1). But what makes this string unusual is a pendant made of a human bone, namely the first rib, perforated for suspension at the sternal end. Use of human bones for pendants is rare in European prehistory and highly unusual or even tabooed in many cultures. What could explain the use of a human bone as a pendant? Considering the fact that the string was not found in a wearing position, its use for some other proposes can be supposed. We presume that perhaps the string with the human bone pendant was used as some kind of a sash, or for ritual purposes.

Примљено: 7. марта 2006.

UDC 903.25-035.56:903.57](497.113 Mokrin)»6373»

1. Ниска са првим људским ребром као привеском (фото А. Радоман).
1. String with the first human rib as a pendant (photo by A. Radoman).

2. Гроб 180 са некрополе у Мокрину.
2. Grave 180 from Mokrin necropolis.